

PRIČEVANJA

IZKRIVLJENA RESNICA

(Ob ugotavljanju jezikovne pripadnosti med rednim popisom prebivalstva na tržaškem območju oktobra leta 1961)

I

S sklenitvijo sporazuma o tržaškem vprašanju (5. oktobra 1954) se je italijanska uprava raztegnila na bivšo cono A STO.¹ Integralni del tega sporazuma je Posebni statut, ki na recipročni osnovi jamči narodnostne pravice avtohtone slovenske etnične skupnosti na tem področju, ki tod živi že trinajst stoletij.² Če upoštevamo le najnovejše razdobje, se pravi od prelomnice stoletja naprej, je nujno primarno ugotoviti, da ni verodostojne, natančnejše podobe (izvzemši morda z nekaterimi pridržki ugotovitve jezikovne ankete med avstrijskim popisom prebivalstva leta 1910), o številčni moči slovenske narodnostne skupine na tem prehodnem, narodnostno mešanem obmejnem področju. Poizkusi, da bi ugotavljali jezikovno oziroma narodnostno pripadnost so se namreč tod v glavnem vselej izrodili v raznotera potvarjanja dejanskega stanja ob neizbežnih drugih vzporednih negativnih pojavih, ki so vnašali napetost v odnose med obema narodnostima ter podžigali nacionalistično nestrpnost in politične intrige.

¹ Ceravno ta sporazum, ki je bil tipična kompromisna rešitev, ni docela zadovoljil jugoslovanskih nacionalnih interesov, je vendar zmanjšal ozemlje, na katerem prebiva naš živelj in ki je ostalo izven nacionalnih meja po sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo po koncu druge svetovne vojne (10. februarja 1947 v Parizu). Z Memorandumom o soglasju 5. oktobra 1954 sta namreč obe neposredno prizadeti strani sprejeli v glavnem obstoječo ozemeljsko razdelitev (Morganovo linijo iz leta 1945) nekdanjega Svobodnega tržaškega ozemlja z manjšo korekturo v korist Jugoslavije in po katerem se je jugoslovanska uprava raztegnila na bivšo cono B, italijanska pa na bivšo cono A, ki je bila pod anglo-ameriško vojaško upravo.

Tri zahodne velesile (ZDA, Velika Britanija in Francija) so ob tem sporazumu izrecno izjavile, »da ne bodo nudile nikakršne podpore niti zahtevam Jugoslavije niti Italije glede ozemlja, ki je pod suverenostjo ali upravo ene izmed njih.«

Področje, ki je pripadalo Italiji, je razen Trsta zajemalo še pet občin: Milje, Zgonik, Dolina, Devin-Nabrežina in Repentabor, izmed katerih so imele zadnje štiri slovensko večino, medtem ko živi v Trstu in miljski občini znatna slovenska manjšina.

Glej o tem podrobneje Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961, str. 290—302 in druge.

² Na tržaški Kras je vodilo Slovence (Slovane), kakor ugotavlja prof. Milko Kos, že ob prelomu šestega v sedmo stoletje v glavnem dvoje poti: s Pivke prek Razdrtega in Senožec ter od Reke prek Vrema in Skocijana. Pokrajino so predniki Slovencev prvotno naselili bolj na gosto le v zaledju. Do morja pa so prodrli šele kasneje, ker jim je sprva zapiral dohod do morja tako imenovani »Ager tergestinus«, področje tržaškega mesta, ki se je razprostiralo od Devina do Bazovice, od koder je tekla meja prek Zavelj do morja. Sodiijo pa, da so Slovenci prodrli na črti od Trsta do Devina že v prvem obdobju slovenskega doseljevanja v te kraje, ker jih je prejšnje romansko prebivalstvo izpraznilo, ko je bežalo pred Langobardi in Slovani. Val naših prednikov je, če vnovič povzamemo sodbo M. Kosa, s predstražami okoli leta 600 dosegel ravno Furlanijo, se med morjem in Talmentom ustavil ob črti, kjer mejijo Kras, Goriška Brda in izrastki Alp ob

Gre predvsem za kritiko anketnih metod, za razčlenitev splošnih razmer (stopnja posebne manjšinske zaščite), v kateri je bila manjšina ob popisu in slednjič za to, kako se praktično popisovali; koliko je bila stvarno zagotovljena nepristranost s strani popisnih in drugih organov. Iz teh osrednjih vidikov bomo poizkušali preliminarno oceniti tudi rezultate jezikovne ankete (stolpec 11) med rednim popisom prebivalstva oktobra 1961 na tržaškem območju, saj to dodatno vprašanje o jezikovni pripadnosti ni veljalo za sosedno goriško in videmsko območje, kjer prav tako živijo pripadniki avtohtone slovenske manjšine.³ Ker za sedaj (ko to pišem) ni na razpolago uradnih podrobnih podatkov, je mogoče sklepati o odgovorih na to anketo le po podatkih, ki so bili objavljeni v dnevnem tisku.⁴

Šele v 18. stoletju (leta 1735) so prvič v Trstu in okolici ugotavljali število prebivalstva,⁵ vendar moramo čakati več kot sto let za prvo podobo o jezikovni oziroma narodnostni pripadnosti prebivalstva. Iz etnografske statistike Karla Czörniga leta 1846, ki je temeljila na ocenah popisnih uradov, je razvidno, da je takrat živelo v Trstu 43.940 Italijanov (54,72 odst.), 25.300 Slovencev ali 51,51 odst. vsega prebivalstva, drugo pa odpade na Nemce in pa pripadnike drugih narodnosti. Te podatke pa je treba upoštevati z določeno rezervo, saj so bile nepravilnosti zvečine v škodo socialno šibkejših plasti prebivalstva in je to torej predvsem prizadelo Slovence, pri katerih lahko takrat govorimo šele o prvih zametkih meščanskega stanu oziroma razreda. Kljub tej splošni hibi pa so bili ti podatki slej ko prej pomembni za posamezne predele, ker so rabili

ravnino, ter se na njej obdržali trinajst stoletij do današnjega dne. Slovenska kolonizacija v neposredni okolici Trsta se je nadaljevala; to potrjuje tudi zbor leta 804 ob rečici Rižani, blizu Kopra, ki je obravnaval tudi pritožbe romanskih Istranov zaradi naselitve Slovencev na njihova zemljišča. Trst je bil torej že v tistem obdobju več ali manj romanska naselbina, obkrožena v neposrednem zaledju s slovensko etnično maso.

Slovinci se postopno premikajo za mestne zidove. Dokument iz leta 1202 (vdanostna izjava beneškemu dožu Dandolu) omenja med tržaškimi meščani tudi Slovence [Slovane]. Simon Rutar navaja sodne dokumente iz let 1224, 1235, 1256, 1260, 1267 in dalje, ki omenjajo Slovence kot »cives« prave meščane — posestnike hiš in zemljišč v Trstu. Demografsko sterilnejše mesto pač potrebuje naravnega dotoka in od kod ga naj dobi, če ne iz neposrednega slovenskega zaledja? Na vsak način, ugotavlja med drugim Angelo Vivante, so bili leta 1400 na vsem okolišju sedanjega Trsta Slovenci, tu in nemara tam pomešani z romanskimi elementi. Trst je torej bil že v tem razdobju relativno narodnostno mešano mesto, okoli njega pa se je razprostirala obsežna masa slovenskega zaledja.

³ Štetje prebivalstva iz leta 1910 je na področju sedanje goriške pokrajine ugotovilo 20.666 oseb s slovenskim občevalnim jezikom; medtem ko je italijansko uradno štetje v slovenskih občinah videmske pokrajine ugotovilo leta 1921 33.932 oseb s slovenskim občevalnim jezikom.

⁴ Giovanni Palladini, *Analizzando i risultati del censimento della popolazione, Per 25 mila della nostra provincia la lingua d'uso risulta quella slovenia*, *Il Piccolo*, št. 5729, 4. junija 1965.

⁵ Takrat so ugotovili v mestu skupaj 3865 prebivalcev, medtem ko dvajset let kasneje (1754) ob prvem uradnem štetju v habsburški monarhiji 5780 oseb. Leta 1786 pa je to število poskočilo na 20.072 oseb, kar je pripisati predvsem naglem ekonomskem vzponu mesta v tem razdobju.

Leta 1822 je dobil Trst z okolico teritorialni obseg, oziroma administrativno razdelitev, ki se ni spremenila do konca prve svetovne vojne.

Glej tudi Renato Fuchs, *Lo sviluppo demografico di Trieste*, str. 25, Trieste 1963 in druge.

kot izhodišče za kasnejše primerjave, s tem pa je bilo olajšano indiciranje posameznih potvorb.⁶

Štetje prebivalstva leta 1880 prvič zahteva od anketiranca, da odgovori na vprašanje o »občevalnem jeziku« (Umgangssprache, lingua d'uso), kot ga je uveljavil zakon iz leta 1869. Politično ozadje tega jezikovnega koncepta, če ga tako označimo, je bilo prizadevanje avstrijskih Nemcev, da bi povečali število »nemško govorečega prebivalstva« na račun v glavnem gospodarsko in kulturno manj razvitih narodov in narodnosti monarhije. Izmed 120.515 prisotnih avstrijskih državljanov so leta 1880 našeli v Trstu 26.265 oseb s slovenskim občevalnim jezikom; to je pomenilo le 3,8 odstotno povečanje v primerjavi z Czörnigovo etnografsko statistiko pred štiriinridesetimi leti, medtem ko se je v istem razdobju število tržaškega prebivalstva podvojilo. Leta 1890 so ugotovili 27.725 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, to pa pomeni neznatni porast, upoštevajoč še posebej sorazmerno močne emigracije slovenskega elementa v Trst v tem razdobju. Že iz tega protislovja je moč sklepati o potvorjeni sliki tedanjega narodnostnega ravnovesja v mestu, saj to domnevo meritorneje potrjuje naslednje štetje leta 1900, ko se je število oseb s slovenskim občevalnim jezikom celo skrčilo in se zmanjšalo za 3046 oseb (24.679).

To postopno nazadovanje oseb s slovenskim občevalnim jezikom v tem obdobju (1880—1907) je v nasprotju z nekaterimi temeljnimi zgodovinskimi dejstvi: razmah Trsta kot velikega pristanišča je namreč močno pospešil priseljevanje. To je splošno vtisnilo mestu kozmopolitski pečat. V zadnjih štiriinridesetih letih avstrijske dobe je na primer zajemalo naravno naraščanje le petino prirastka prebivalstva, vse drugo pa odpade na doseljevanje Slovencev, Hrvatov, pripadnikov drugih narodov monarhije, Italijanov, Grkov in drugih. Pri tem je najpomembnejši demografski dotok prihajal iz neposrednega slovenskega in hrvatskega zaledja, saj je tu črpal življenjske sokove za komplicirani mehanizem razvijajočega se emporija. Profesor F. Zwitter ugotavlja po kritični analizi obdobja (1875—1910), da je več kot polovica doseljencev v Trst Jugoslovanov, približno tretjina so bili Italijani (priseljenci iz Italije — regnicoli) in manj kot šestina pripadnikov vseh drugih narodnosti.⁷

Iz geneze narodnostnega stanja v tem razdobju je namreč razvidno, da je italijanska pretežnost, kakor je ugotovil britanski zgodovinar A. J. P. Taylor, dosegla vrhunec okoli leta 1880, za tem pa prihaja nasprotni val.⁸ Italijanski asimilacijski pritisk,⁹ nacionalizem naleti na »nepričakovano oviro« — na Slo-

⁶ Gl. Bogo Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njegova metoda. Razprave SAZU, razred za zgodovino in družbene vede, I, 1950, str. 117 in naslednje.

Prim. tudi Fran Žižek, O ljudskem štetju, Veda I, 1911.

⁷ Gl. Razvoj prebivalstva in spremembe odnosov med posameznimi narodi, Zbornik Slovensko Primorje in Istra, str. 95, Beograd 1953.

Prim. tudi B. Čokelj, Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu, Trst 1949.

⁸ Trieste, str. 7, New York 1945.

⁹ Prvo polovico devetnajstega stoletja je mogoče šteti za razdobje sorazmerno nagle asimilacije. Ta proces je potekal približno takole: prva generacija doseljenih gospodarsko šibkih slovenskih novopečenih meščanov je bila še vedno slovenska, druga dvojezična, tretja pa se je ponavadi že pretopila. Ob tem velja upoštevati, da je bila italijanščina jezik trgovine, mornarice, prometa in da se Pohlina slovensščina v tem razdobju na prelomnici v devetnajsto stoletje pač ni mogla meriti z razvitim jezikom takratnih gospodujočih slojev.

venca, ki se čuti Slovenca in želi to ostati. Posledica tega je sorazmerno nagli vzpon slovenskega prebivalstva na vseh področjih. »Lokalno slovanstvo«, vrednoti italijanski avtor Carlo Schiffrer,« je tako izgubilo svojo kmečko fiziognomijo in se je italijansko-slovensko vprašanje začelo začrtovati v meščanskih razredih.«¹⁰ »Italijanska večina v Trstu je bila umetna, kakor med drugimi vrednoti Taylor in kar priznavajo celo aneksionistično usmerjeni italijanski avtorji, med njimi R. Fauro, ki ugotavlja, da 240 tisoč današnjih Tržačanov (število prebivalstva pred prvo svetovno vojno — op. J. J.) ne izhaja iz pet tisoč Tržačanov pred dvema stoletjema.«¹¹ Tržaški Italijani so bili torej v skromnih razmerjih potomci romanstva. »Dovolj je prelistati tržaško ‚Guido‘,« je pisal Angelo Vivante, »da bi našli velik odstotek slovenskih imen prebivalstva, ki je bilo italijanizirano v dveh ali treh generacijah.«¹²

Slovinci v Trstu pa niso bili amorfna masa, kakor so jih poizkušali prikazati šovinistično usmerjeni krogi,¹³ marveč so v tem razdobju dosegli že sorazmerno visoko stopnjo kulturne in narodnostne zavesti. Gospodarske osnove, ki so jih v zadnji tretjini 19. stoletja in pozneje postavili Slovenci v Trstu, so bile element bistvenega pomena, ker se lahko le na trdnih ekonomskih temeljih razmahne bogato kulturno in prosvetno življenje in nasprotno: gospodarska zaostalost je eden izmed osrednjih faktorjev, ki pospešuje raznarodovalne procese. »Na narodno prebujanje,« opozarja E. Kardelj, je treba gledati kot na rezultanto celotnega procesa notranje družbene rasti naroda, kot na čisto prebujen socialni proces notranjega povezovanja, premaganja partikularizma, gospodarskega in kulturnega osredotočenja, skupnega duhovnega oblikovanja, ki je prihajal do veljave na vseh področjih narodnega življenja.«¹⁴ Kolikor se omejimo na nekaj konkretnih vidikov: pretežni del zemljiške posesti (88 odstotkov) je bil v širšem tržaškem področju v rokah Slovencev,¹⁵ ki pa so tudi že priznani obrtniki, trgovci, zdravniki in odvetniki. Pomembno vlogo pri splošnem gospodarskem napredku našega življa je imelo zadružništvo: 47 slovenskih in hrvatskih združenj je štela zadružna zveza v Trstu. Slovenska organizacija kmetijskega kredita, ocenjuje A. Vivante, je prehitela italijansko približno za dvajset let.¹⁶ Visoko stopnjo je dosegla založniška dejavnost, pa razvejana kulturna ustvarjalnost. Tako je bilo leta 1907 v Trstu in okolici že 110 raznih »slovanskih društev in združenj«. V osrednjem Narodnem domu (petnadstropna palača »Balkan« v mestnem središču, dograjena leta 1904) so našle streho tudi slovenske osrednje prosvetne in druge organizacije ter ustanove, med njimi tudi stalno gledališče. Pred prvo svetovno vojno je Trst sodil med najpomembnejša slovenska kulturna središča, razen tega pa je bil zibelka napredno usmerjene slovenske politične aktivnosti.

¹⁰ Autor de Trieste, str. 46, Paris 1946

¹¹ Trieste, str. 5, Roma 1914.

¹² Iredentismo adriatico, str. 121, Firenze 1912.

¹³ Nacionalistično usmerjeni publicisti (kot na primer Valussi, Antonini, Correnti in drugi) so prikazovali avtohtono slovensko in hrvatsko prebivalstvo v Julijski krajini kot ljudstvo »brez lastne zgodovine, kulture in nacionalne zavesti«, skratka kot ljudstvo, ki je zapisano narodnostni smrti.

¹⁴ Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 146, Ljubljana 1957.

¹⁵ Gl. V. Murko, Vloga posameznih narodnosti v gospodarski zgodovini Trsta, Ekonomska revija, 1955, str. 275 in naslednje.

¹⁶ Op. cit. str. 126.

Ze spričo teh premikov v splošni strukturi in v stopnji nacionalne zavesti slovenskega prebivalstva (torej objektivnih in subjektivnih okoliščin) je bilo očitno, da prvotne ugotovitve organov tržaškega municipija ne ustrezajo dejanskemu stanju in da so bistveno izkrivile narodnostno ravnovesje na tem, zlasti še v tistem razdobju tako etnično heterogenem področju. Po podatkih tržaškega magistrata, objavljenih 20. julija 1911, je bilo izmed 190.065 prisotnih avstrijskih državljanov: 37.065 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, 1.422 s srbsko-hrvatskim, 9.689 z nemškim, 142.113 z italijanskim in 615 oseb z drugimi občevalnimi jeziki.¹⁷ Te številke so bile docela v nasprotju z izidi državnozborskih volitev, ki so bile pet tednov pred objavo teh rezultatov štetja, in sicer 15. junija 1911, ko je bilo oddanih za slovenske narodne kandidate 10.635 glasov, za socialnodemokratske 10.236 glasov in za kandidate italijanske liberalne stranke 14.337 glasov. Vsak glas ustreza po celotnem številu oddanih glasov 5,1 prebivalca (brez tujih državljanov in vojakov). Ako upoštevamo samo glasove, ki so

¹⁷ »Slovenec«, 21. julija 1911.

Podrobnejša slika te »prve variante« pa je naslednja:

	Prebivalci z italijanskim občevalnim jezikom	Prebivalci s slovenskim ali srbohrvatskim občevalnim jezikom
MESTO	10.249	108.886
I. Sv. Vid	2.299	15.912
II. Staro mesto	672	12.711
III. Novo mesto	2.119	15.359
IV. Nova mitnica	1.428	17.707
V. Stara mitnica	1.589	31.545
VI. Sv. Jakob	2.342	17.854
PREDMESTJA	18.462	31.591
Barkovlje	1.706	849
Čarbola Zg.	847	4.160
Greta	789	2.194
Kjadin	447	3.942
Kolonija	556	928
Lonjer	805	69
Rocol	1.487	4.192
Rojan	1.541	1.788
Sv. M. Magd. Sp.	2.085	1.255
Sv. M. Magd. Zg.	1.576	2.712
Škedenj	2.298	2.377
Škorklja	1.756	3.347
Vrdela	3.773	3.780
OKOLICA	7.736	1.052
Bane	204	31
Bazovica	830	38
Gropada	418	4
Kontovel	873	125
Lipica	86	—
Miramar	29	9
Opčina	1.802	304
Padriče	295	—
Prosek	1.107	116
Sv. Križ	1.337	370
Trebče	757	35

jih prejeli kandidati na slovenski narodni listi, razčlenjuje to posredno metodo L. Cermelj, bi ti ustrezali 55.530 Slovencev. Tem glasovom pa moramo prišteti tudi slovenske glasove, oddane za socialnodemokratske kandidate¹⁸ v V. volilnem okraju, ki je zajemal okolico in večji del predmestij, ki so bili po ogromni večini glasovi slovenskih volivcev (manjše število italijanskih volivcev za te kandidate se izdatno izravna s številom slovenskih glasov, oddanih za italijanske liberalne kandidate v tem volilnem okraju). Tudi med glasovi za socialnodemokratske kandidate v štirih mestnih volilnih okrajih (8109) je bila gotovo najmanj četrtina (torej več kot 2000 glasov) slovenskih, saj je bil procentualni delež Slovencev med delavskim prebivalstvom večji kot med meščanskimi sloji. Če upoštevamo še te glasove in tudi sorazmerni delež, ki odpade na neodane glasove, bi po rezultatih volitev doseglo število Slovencev v Trstu najmanj 76.000.¹⁹ Prof. J. Roglič je sodil, da je ta številka še višja (85.000),²⁰ medtem ko je takratni poslanec dr. Rybar v interpelaciji v deželnem zboru (25. septembra 1911) po podatkih iz privatnega vira sklepal, da je v Trstu najmanj 70 tisoč Slovencev.²¹

Volilni rezultati so potrdili, da so upravičeni protesti slovenskega prebivalstva in akcije, ki jo je vodilo društvo Edinost. Avstrijska administracija je bila prisiljena privoliti v revizijo (septembra 1911); ta je razkrila množične potvorbe²² (za ilustracijo naj navedemo, da so spremenili v osebe s slovenskim občevalnim jezikom železničarja Skrjanca, ki je isto leto kandidiral za poslanca na listi političnega društva »Edinost«, dalje načelnika tržaške sokolske župe, pa dva slovenska odvetniška pripravnika). Revizija se je nanašala le na sumljive, sporne primere, vendar je ugotovila v primerjavi s prvotno varianto 20.834 oseb več s slovenskim oziroma hrvatskim (+ 981) občevalnim jezikom, medtem

¹⁸ Slovenska in italijanska socialnodemokratska stranka sta namreč skupno nastopali na volitvah, ker ju je razen drugega tudi vezalo odločno protiirendentiščno stališče in nasprotovanje proti priključitvi k Italiji. Na državnozbornskih volitvah leta 1911 sta obe protiirendentiščni stranki — socialni demokrati (slovenski in italijanski) ter slovenska nacionalna stranka zbrali skupno 20.871 glasov nasproti 14.537 glasovom italijanske nacionalne liberalne stranke, kar potrjuje takratno protiunitaristično razporeditev večine prebivalstva.

¹⁹ O ljudskem štetju v Trstu leta 1910, str. 23, Zagreb 1958.

²⁰ Le recensement de 1910: ses methodes et son application dans la Marche Julienne, deuxième édition, str. 48, Sušak, 1946.

²¹ Verbali della Dieta provinciale di Trieste Cessione del 1911, str. 14 in druge, Trieste 1915.

²² Oktobra 1911 so revizijski organi končali delo. Cesarski komisar pa je (2. oktobra 1913), ko je v deželnem zboru odgovarjal na interpelacijo dr. Rybara, tudi uradno navedel nekatere značilne primere potvorb: števni organi (organi tržaškega magistrata — op. J. J.) so pogostokrat sami izpolnjevali naznanilnice, kar je bilo dopuščeno le pri nepismenih strankah; dalje so dajali strankam v podpis prazne naznanilnice, potem pa so jih po svoje izpolnili; pogostokrat so hišni lastniki zavračali slovensko napisane popisne liste ali pa so v odsotnosti družinskega poglavarja silili žene ali otroke, da so naznanili italijanski »občevalni jezik«; služinčadi, podnajemnike in hotelske goste sploh niso vprašali za občevalni jezik ali pa so jih silili, da navedejo italijanski; k slovenskemu občevalnemu jeziku so še sami pripisali italijanskega in so kasneje v smislu zakona, ki je dovoljeval le navedbo enega »občevalnega« jezika, črtali slovenščino, dalje so izpolnjene popisnice uničili in jih nadomestili z novimi, na katerih so ponaredili podpise strank; da so občevalni jezik navedli tudi pri osebah, ki niso bile avstrijski državljani (Italijani iz kraljevine) in podobno.

(Verbali della Dieta provinciale di Trieste — Sessione 1911, Trieste, 1913, str. 21—24).

ko se je hkrati zmanjšalo število z italijanskim občevalnim jezikom za 23.154.²³ Skoraj vsi ti popravki so za mesto in predmestja.

To štetje, ki je ugotovilo v tržaški občini 56.916 oseb s slovenskim in 2.405 s srbohrvatskim občevalnim jezikom (skupno 59.319) oziroma 70.032 oseb s slovenskim občevalnim jezikom na današnjem tržaškem področju, je tudi doslej edino kolikor toliko zanesljivo merilo (mnogi strokovnjaki pa sodijo, da je bila številka dejansko precej večja²⁴ o številčni moči tržaških Slovencev, za katero

23	Število prisotnega prebivalstva	Občevalni jezik				Drugi jeziki	Tuji državljani
		slov. ali hrv.	%	italijanski	%		
TRST — skupno	229.510	59.319	25,9	118.959	51,8	12.655	38.597
Trst — mesto	160.995	22.529	14,0	95.730	59,5	10.221	32.513
I. Sv. Vid	21.525	3.521	16,3	12.542	58,3	2.855	2.605
II. Staro mesto	19.488	1.577	7,1	11.797	60,5	668	5.646
III. Novo mesto	25.798	4.777	20,1	11.815	49,6	2.992	4.214
IV. Nova mitnica	25.818	3.326	12,9	13.352	59,4	1.880	5.260
V. Stara mitnica	42.867	3.811	8,9	28.589	66,7	1.087	9.580
VI. Sveti Jakob	25.107	4.850	19,3	15.290	60,9	240	4.727
Tržaška predmestja	59.547	28.579	48,0	22.691	38,1	2.288	5.989
Barkovlje	2.825	2.090	76,8	459	16,8	92	185
Čarbola Zgornja	6.295	1.481	23,5	3.492	55,5	157	1.165
Greta	3.289	1.526	46,4	1.425	43,3	155	185
Kjadin	5.351	961	18,0	3.580	65,2	501	709
Kolonja	1.772	945	53,2	541	30,5	61	227
Lonjer	895	842	94,3	30	3,4	12	9
Rojan	3.648	2.361	65,3	934	25,6	144	189
Rocol	7.065	2.709	38,4	3.259	46,1	141	956
Sv. M. Magd. Sp.	3.550	2.695	75,9	627	17,7	17	171
Sv. M. Magd. Zg.	4.651	2.316	49,8	1.761	37,8	40	554
Skedenj	5.372	3.253	60,6	1.451	26,6	268	420
Škorklja	6.491	2.529	39,0	2.652	40,8	650	680
Wrdela	8.347	4.855	58,1	2.701	32,4	252	651
Tržaška okolica	8.970	8.211	91,4	538	6,0	126	95
Bane	235	210	89,4	25	10,6	—	—
Bazovica	872	852	97,7	16	1,8	3	1
Gropada	422	418	99,1	4	0,9	—	—
Kontovel	1.005	954	95,1	44	4,4	4	1
Lipica	95	85	89,3	—	—	10	—
Opčine	2.167	1.958	89,4	159	7,3	52	18
Padriče	301	295	97,3	—	—	5	5
Prosek Miramar	1.307	1.161	88,8	95	7,2	46	7
Sv. Križ	1.778	1.527	85,9	180	10,2	8	65
Trebče	792	775	97,9	17	2,1	—	—

Spezialortssrepertorium der Österreichischen Länder, VII. Österreichisch-illyrisches Küstenland, Wien 1918, str. 1—4.

²⁴ Kakor navaja v svoji študiji »Volitve v Trstu 1907—1913« V. Melik (Zgodovinski časopis, I. 1947), ki je primerjal rezultate štetja iz leta 1910 in oddane glasove za slovenske nacionalno stranko leta 1911, je zapisal: »Primerjava pa nam ne pokaže samo tega, kako natančno odgovarjajo v mestu okrajji z večjim ali manjšim odstotkom slovenskih narodnjaških volivcev, ampak nam prav v podrobnostih pokaže nepravilnost in krivičnost uradnega štetja. V štirih mestnih okrajjih (izmed šestih) je delež slovenske narodne stranke večji od deleža uradno zabeleženih oseb s slovenskim in srbohrvatskim občevalnim jezikom.«

pa je značilna tendenca porasta²⁵ zaradi izboljšanja ekonomskih in prosvetno-kulturnih razmer slovenskega prebivalstva ob vzporedni krepitvi njegove nacionalne zavesti.

Kljub formalnim zagotovilom²⁶ so že za italijanskih parlamentarnih, liberalno-meščanskih režimov po koncu prve svetovne vojne glede odnosov do avtohtonega slovenskega in hrvatskega prebivalstva Trsta in Julijske krajine skoraj povsem prevladale nacionalistične, raznarodovalne tendence. Pristranost rapalske pogodbe 12. novembra 1920, ki je določila mejo med Italijo in takratno kraljevino SHS in je sankcionirala eno izmed velikih etničnih amputacij po prvi svetovni vojni (izven matične države je ostalo v Julijski krajini prek pol milijona Slovencev in Hrvatov), se je še posebej pokazala na področju manjšinske zaščite. Jugoslavija je bila prisiljena sprejeti številne obveznosti glede miniaturne italijanske manjšine v Dalmaciji, medtem ko Italija nikakršne, čeprav je imela številčno pomembno slovensko in hrvatsko manjšino.

Kljub izjavam avtoritativnih italijanskih predstavnikov pristojne oblasti niso ničesar učinkovitega ukrenile, da bi zavarovale slovensko in hrvatsko prebivalstvo pred divjanjem nacionalističnih in fašističnih krogov. Naj navedemo le požig slovenskega Narodnega doma v tržaškem mestnem središču (13. julija 1920), ta »ognjeni krst« tržaškega fašija, temu pa so sledili podobni požigi in teroristični izpadi po vsej Julijski krajini. Na slovenskem in hrvatskem ozemlju so bili člani fašijev zvečine oficirji in uradniki, ki so se tu naselili po italijanski zasedbi (leta 1918). Podpirali so jih italijanski agrarni veleposestniki v Istri ter industrijci Trsta, z njimi pa so sodelovale vojska in oblasti; te so fašistom celo priznavale nekakšno »uradno misijo italijanskih predstavnikov«. ²⁷ Upravni in sploh ves državni aparat je bil sestavljen izključno iz Italijanov, v veliki večini doseljencev iz Italije. ²⁸ Seveda je bilo njihovo uradovanje, ker sploh niso razumeli slovenskega oziroma hrvatskega jezika, skrajno pomanjkljivo in pristransko. »Treba je bilo rešiti vprašanje sosednjega naroda,« razglablja o takratnih političnih razpotjih italijanski avtor prof. F. Cusin, »todaj ozračje razvnetega nacionalizma, v katerem so takrat razbili evropski mir, je nasvetovalo najslabše rešitve. Na prvem mestu gre za monarhistično-militaristično

²⁵ »Sčasoma«, sodi A. J.P. Taylor (Habsburška monarhija, str. 229, Ljubljana 1956), »ko bi se bili zabrisali razločki med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi, bi bil Trst nedvomno postal slovenski, kakor je Praga postala češka in Budimpešta madžarska; Slovenci so imeli smolo, da so se prepozno narodno zavedeli.«

²⁶ Tedanji italijanski vojaški guverner Julijske krajine Petitti di Roretto je v javnem razglasu obljubil, da bo Italija nudila našemu življu iste pravice kakor vsem drugim državljanom in da jim bo dala celo več šol v njihovem jeziku, kakor so jih imeli pod Avstrijo. »Predsednik vlade F. Nitti pa je izjavil, da se namerava italijanska vlada držati širokogrudne in svobodomiselnje politike v pogledu jezika, institucij in ekonomskih interesov svojih novih državljanov.« Sam italijanski kralj je v prestolnem govoru (1. dec. 1919) svečano izjavil, »da pomenijo novoanketirana ozemlja za Italijo nove prelome. Naše svobodoljubne tradicije nam bodo pokazale smernice, kako naj rešimo te probleme ob najskrbnejšem varovanju lokalnih institucij, samouprave in lokalnih šeg.«

²⁷ Gl. Angelo Tascia, Nascita e avvento del fascismo, str. 158—169, Firenze 1950.

²⁸ »Italijanske oblasti«, opozarja med drugim protest narodnih predstavnikov iz krajev, ki jih je okupirala italijanska vojska po prvi svetovni vojni, »so popolnoma ukinile ali skrajno omejile uporabo našega jezika v upravnih poslih in javnem življenju. Prepovedale so uporabo naših zastav in grbov, sploh sleherno vidno obeležje naših narodnostnih občutkov. Da bi popačile resnično

tradicijo, ki je hotela pogoltniti Italijo kos za kosom in je pojmovala narodnostno združitev kot postopno širjenje Piemonta. To izročilo je hotelo poudariti posebnost, da so Trst osvojile 'narodne sile'; zato so bolj hlapčevski organi poizkušali doseči, da bi bile pozabljene avtarkične sile in tisti, ki bi hoteli predložiti vprašanje samega Trsta narodu. Ko so militaristično-reakcionarne sile zatajile demokratske postulate, so se povezale s tržaško plutokracijo lastnikov in graditeljev ladij — ljudi, ki so italijanskega jezika, toda najboljšega avstrofilskega duha; tako oblasti niso našle za pomorsko in industrijsko zaščito ničesar boljšega kot razpihovanje nacionalističnih strasti. V nasprotju s tradicijo stare narodne liberalne stranke je stopil na plano federzonijevski nacionalizem takoj v njihovo službo in dobil za plačilo oblast gospodovati nad mestom. Fašizem je začel v opravičilo svoje napadalnosti po nasvetu znanih nacionalistov boj v vseh oblikah proti slovenskemu prebivalstvu, ker je v njem videl ne vem kakšno nevarnost. Bila je to bedasta in okrutna pobuda, ki je šla s časom na slabše in slabše, tako v sredstvih kot v ciljih in o kateri je dobro, da so Italijani prav posebno poučeni.«²⁹

Ena izmed najbolj značilnih ilustracij takega stanja in ravnanja z avtohtono slovensko in hrvatsko manjšino v Trstu in Julijski krajini sploh je rezultat italijanskega štetja prebivalstva 1. decembra 1921; to je na osnovi občevalnega jezika na primer ugotovilo v Trstu zgolj 18.150 oseb s slovenskim občevalnim jezikom (na Tržaškem 28.781;³⁰ pri tem je med drugim značilno, da v Trstu niso ugotovili nobene osebe s srbskohrvatskim občevalnim jezikom, čeravno je bilo med člani tamkajšnje srbsko-pravoslavne občine veliko italijanskih državljanov. Samo v Dolini so našli 22, v Miljah 12 oseb in v Marezigah 3 osebe s srbskohrvatskim občevalnim jezikom. Že samo to, da se je v samem Trstu skrčilo število slovensko govorečega prebivalstva skoraj za dve tretjini, govori dovolj o grobem falzificiranju dejanskega stanja. Sicer pa so sami italijanski predstavniki na pripravah za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo po drugi svetovni vojni označili štetje iz leta 1921 za nezanesljivo in neuporabno³¹ Takratni italijanski izvedenec prof. C. Schiffrer pa o tem štetju ugotavlja, »da najdemo v njem razen hib, ki izhajajo iz težav samega vprašanja (tu misli na občevalni jezik — op. J. J.), še več ali manj grobe potvorbe«³² in »da so rezultati štetja absolutno v nasprotju s stvarnim stanjem stvari ter ne vzdržijo kritike.«³³

narodnostno fiziognomijo teh krajev, so prisilile lačno ljudstvo ob delitvi živeža k izjavam v korist priključitvi k Italiji. Razen tega so italijanske oblasti zaprle veliko naših šol in ukinile mnogo naših kulturnih institucij. Nadvse pa je žalostna usoda naših internirancev. Stotine intelektualcev in drugih vplivnih ljudi so deportirali, večino v verigah, v Italijo, tu so bili zaprti z zločinci ali konfinirani v močvirnatih in s pičlo hrano oskrbovanih krajih. (F. Šišič, Jadransko pitanje, str. 56 in druge, Zagreb 1920).

²⁹ Trieste — storia falsa e storia vera, »L'Italia libera«, 22. nov. 1944.

³⁰ Prim. Censimento della popolazione del regno d'Italia al 1 dicembre 1921, III, Venezia Giulia, Roma 1926, str. 198 in druge.

³¹ Memorandum, ki ga je predložila italijanska vlada konferenci zunanjih ministrov v Londonu septembra 1945 (Annexe 6, Report of the Ethnical Groups in the Venetia Giulia, str. 10), pravi: »Comme il a déjà dit, nous ne répondons pas de l'exactitude des statistiques portant sur le recensement en question (namreč štetje leta 1921 — op. J. J.)

³² Op. cit., str. 17.

³³ Prav tam, str. 49.

Sodil je namreč, da so podatki štetja iz leta 1921 o slovenskem prebivalstvu sprejemljivi tam, kjer so isti kakor leta 1910 ali pa boljši v korist slovenskega elementa, da pa je v drugih primerih treba sprejeti podatke štetja iz leta 1910.³⁴

Pri poznejših štetjih prebivalstva (1931 in 1936) niso več ugotavljali jezikovne pripadnosti prebivalstva v skladu z fašističnim načelom, »da je v Italiji samo en narod in en jezik: italijanski«, to pa so striktno izvajali na vseh področjih. Ti dve štetji sta spričo tega zanimivi le zavoljo tega, ker prikazujeta splošno gibanje (porast) prebivalstva: v primerjavi s popisom leta 1910 se je število prebivalstva v Trstu leta 1931 povečalo na 249.574 prisotnih prebivalcev in v letu 1936 na 252.437 prebivalcev.³⁵

V zvezi s štetjem 1931 velja dodati, da je bila odpravljena avstrijska upravna razdelitev, ki je še veljala za štetje leta 1921. Glede popisa 1936 pa je predvsem pomembno to, da je policija vzporedno s štetjem, kakor je razvidno iz italijanskih virov, izvedla še tajno narodnostno anketo; na osnovi te je baje ugotovila na Tržaškem okoli 40 tisoč Slovencev. Zdi pa se, da so poleg etnične pripadnosti ugotavljali tudi politično razpoloženje do fašističnega režima, saj so kasneje na osnovi teh podatkov novačili za kazenske enote, za tako imenovane »battaglioni speciali«.³⁶

Štetje, ki ga je 1. oktobra 1945 izvedel v Julijski krajini oz. v Istri Jadranski inštitut pod vodstvom prof. J. Rogliča, je zajel nekaj krajev tržaškega področja;³⁷ vzporedno je namreč tudi potekala anketa PNOO za Slovensko Primorje v Trstu in je trajala do začetka leta 1946. Zaradi prepovedi ZVU anketa ni bila dokončana, razen tega pa so takratne napete razmere na tem območju samo delo izredno otežkočile; to še posebej velja za tržaško mestno središče, saj je tu anketa dosegla komaj tretjino slovenskega prebivalstva. Spričo tega je mogoče jemati njene rezultate le kot enega izmed indicev, po katerem lahko sklepamo delno o takratnem narodnostnem ravnovesju na tem področju. Zani-

³⁴ Gl. prav tam.

³⁵ Gl. VII Censimento generale della popolazione, vol. II, parte prima: Italia settentrionale, Roma 1933, št. 674 in druge.

Gl. tudi VIII Censimento generale della popolazione 21. aprile 1936, Popolazione residente e popolazione presente, secondo le categorie di attività economica in ciascun Comune del Regno, Roma 1937.

³⁶ Il Gazzettino, št. 150, 2. junija 1961.

Gl. tudi F. Pagnacco, Il dramma di Trieste nell'urto fra Italia e Slavia, str. 83 in naslednje, Trieste 1957.

³⁷	Slovenci	Italijani
Boljunec	990	52
Boršt	429	10
Dolina	862	13
Jezero	52	—
Kroglje	104	—
Log	146	7
Mačkovlje	323	1
Milje	867	4.545
Probenek	256	—
Ricmanje	553	12
Zabrežec	171	—

(Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945, Sušak 1946) str. 574, 575.

mivo pa je, da se ti podatki glede tržaških predmestij, okolice in ostalih krajev v glavnem povprek ujemajo s številnim stanjem slovenskega prebivalstva,³⁸ kakršnega je tod ugotovil popis leta 1910.

Iz tega zgolj fragmentarnega prereza zgodovinske geneze popisov prebivalstva in ugotavljanja jezikovne oziroma narodnostne strukture v Trstu in na tržaškem območju je mogoče (kljub nekaterim pridržkom) šteti popis iz leta 1910 kot kolikor toliko stvarno izhodišče za presojo narodnostnega ravnovesja na tem področju tudi po koncu druge svetovne vojne. Značilna je pri tem primerjava z delnimi podatki omenjene ankete PNOO v Trstu (1945, 46), ki se v splošnem (ob nebitvenih premikih) ujemajo z ugotovitvami popisa leta 1910. Tudi izvedenci štirih velesil med pripravami za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo leta 1946, ki naj bi nepristransko in loco proučili etnično strukturo spornega območja Julijske krajine, so soglasno menili, da je štetje iz leta 1910 edina realna podlaga za vrednotenje etničnega stanja. Sicer pa so, kolikor se omejimo na ta primer, opazovanje komisije (točka 58 poročila izvedencev) v glavnem v skladu z globalno narodnostno razopreditvijo, kakor jo je pokazal popis leta

	Slovenci	Hrvati oz. Srbi
Trst — (predmestje) skupno	27.017	621
Barkovlje	2.017	57
Greta	1.580	54
Kjadin	615	9
Kolonija	1.242	19
Lonjer	885	13
Rocol	2.182	32
Rojan	2.342	49
Sv. M. Magd. Zg.	2.229	32
Sv. M. Magd. Sp.	4.045	83
Škedenj	3.222	112
Škorklja	1.559	59
Verdelj	4.578	95
Zg. Čarbola	1.025	7
Trst (okolica) skupno	8.054	39
Bazovica	773	—
Bane	210	—
Gropada	425	—
Kontovelj	954	7
Mirammar	18	—
Opčine	2.032	32
Padriče	298	—
Prosek	1.114	—
Sv. Križ	1.512	—
Ostali kraji na Tržaškem		
Devin	499	—
Dolina	3.850	5
Mavhinje	798	—
Milje	110	—
Nabrežina	1.450	1
Slivno	500	—
Šempolaj	450	—
Veliki Repen	518	—
Zgonik	1.216	—

1910, ko ugotavljajo glede Trsta, »da je mestno središče domala popolnoma italijansko, večina predmestij, ki so v neposredni zvezi z mestom, ima znatno italijansko manjšino, naselja na periferiji pa so skoraj izključno slovenska.«³⁹

(Se nadaljuje)

Dr. Janko Jeri

REFLEKSIJE

FOLKLORA V JUGOSLAVIJI IN KRATEK PRIPIS

1

Pojmovanje folklore v Jugoslaviji¹

V jugoslovanski znanosti beseda *folklor*, kakor se zdi, ni preveč v čislih, čeprav obstaja npr. »folklorno odelenje« pri Etnografskem inštitutu Srpske akademije nauka v Beogradu in čeprav so bili v prvih povojnih letih celo ustanovljeni nekateri inštituti, ki imajo folkloro v uradnem naslovu: v Sarajevu leta 1947 »Institut za proučavanje folklor« (samostojen do leta 1958), v Skopju leta 1950 »Folkloren institut«. Leta 1952 je nastalo »Udruženje muzičkih folklorista Jugoslavije«; to se je kmalu razširilo in preimenovalo, ko so se mu v večjem številu pridružili folklorni delavci nemuzikologi. Po posameznih republikah Jugoslavije so se izoblikovala folklorna društva, a koordinacijo med njimi je prevzel leta 1955 ustanovljeni »Savez udruženja folklorista Jugoslavije«. Zaradi popolnosti pregleda je treba še navesti, da se je v Ljubljani od leta 1934 delujoči »Folklorni oddelek« Glasbene Matice po osvoboditvi osamosvojil in preimenoval v »Glasbeno narodopisni institut«. V Zagrebu je bil leta 1948 ustanovljen poseben »Institut za narodnu umjetnost«, pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani pa je leta 1951 nastal »Inštitut za slovensko narodopisje«.

Vse omenjene ustanove ali oddelki, naj je to mogoče iz njihovega naslova razbrati ali ne, se posvečajo zelo intenzivno, da ne rečemo izključno, raziskavanju folklore. In vendar smo priča nenavadnemu pojavu, da bo domači in tuji znanstvenik zastonj iskal gesla *folklor* v Enciklopediji Jugoslavije (Zagreb, 1955 sl.). Kakor da ne bi bilo ne pojma ne sektorja delavnosti, v tretji knjigi, kjer bi to geslo po vsi pravici pričakovali, ni niti skromne kazalke, pod katerim morebitnim drugim geslom naj zainteresirani bravec išče podatkov. Ta čudna opustitev se seveda ni mogla pripetiti po naključju. Beseda »folklor« je v prvem povojnem desetletju prišla v rabo za vse mogoče in nemogoče in se nevarno diskreditirala. Tako imenovane »folklorne grupe« so rasle kot gobe po dežju v šolah in tovarnah, na vasi in v mestih. Plesavci, člani teh skupin, so bili seveda — »folkloristi«, kaj neki drugega! »Folklor« (kovinsko, leseno, keramično, slamnato...) si lahko šel kupit v trgovino, na katere vratih je lepo pisalo BOSNA-FOLKLOR ali kaj podobnega...

³⁹ Povzeto po uradnem dokumentu, Arhiv INV.

¹ Predavanje na V. ameriško-jugoslovanskem seminarju v Novem Sadu, 7. junija 1965.

skrito v najosnovnejšem pojmu, da se med nami ne bodo več dogajali nesporazumi z vsemi svojimi posledicami, kot so nezaupanje, strah in sovraštvo.

Tukaj so se likovni umetniki srečali z opicami in njihovim slikarstvom, saj predstavlja opičje slikarstvo resnično najnižjo točko, začetne sloje likovnih temeljev. Ugotoviti, kaj izraža čista sled človeške roke, to je smisel tega iskanja in njegovih rezultatov, ki so tako podobni opičjim risbam. Odtod »infantilizmi« nekaterih likovnih umetnikov, ki so preiskali izrazne možnosti, podobne otroškim risbam. Toda to ne pomeni propad slikarstva, ampak samo propad določene oblike človekovega bivanja in njegovo prizadevanje, da bi našel boljšo in sedanji razvojni stopnji bolj primerno obliko. Umetnost samo verno izraža krizo človeških odnosov, krizo oblik v komunikaciji, krize družbe in kulture.

Ali pa je to sploh še umetnost? Saj je tako grda, lepote sploh ne pozna!

Naloga umetnosti ni ustvarjati lepote, vsaj ne takšne, kar si navadno pod tem izrazom zamišljamo. »Lepota,« pravi Herbert Read, »ni rojena kot ideal človeškega, temveč kot mera, s katero je človek uredil kaos okoli sebe in ga izrazil s preciznimi likovnimi simboli.« Naloga umetnosti je spoznanje o nas, o našem svetu, o naši družbi, o vsem, kar se nas tiče. Naloga umetnosti je odgovarjati na vprašanja, ki se kopičijo okoli nas in na katere druge oblike človeškega spoznanja ne morejo ali ne znajo odgovoriti. Če bo umetnost lahko pomagala, da bo v nas in okoli nas jasneje, da bomo boljši mi in svet okoli nas, tedaj bo iz tega zrastle tudi lepota. K temu pa lahko pripomore tudi naša današnja umetnost, če jo znamo brati, in predvsem, če jo hočemo brati brez predsodkov.

Milan Butina

PRIČEVANJA

IZKRIVLJENA RESNICA

(Konec)

II

Po zaokroženi oceni takratne angloameriške vojaške uprave v coni A STO na osnovi volilnih rezultatov za občinske samoupravne organe (12. in 19. junija 1949) je bilo takrat v Trstu 50 tisoč, na vsem področju pa 65 tisoč prebivalcev slovenske narodnosti.⁴⁰ Tudi ta ocena je le za dobrih deset odstotkov nižja v primerjavi z rezultati leta 1910. Ob popisu v takratni coni A STO 4. novembra 1951, ki je bil hkrati s popisom v italijanski republiki, so študijsko pripravili posredno metodo, s katero naj bi ugotovili tudi narodnostno pripadnost anketirancev. Ta metoda naj bi bila v odgovoru na dve vprašanji, in sicer: znate italijansko oziroma znate slovensko, pri tem pa naj bi prizadeti preprosto podčrtal jezik, ki ga bolje obvlada, in se tako izjavil o svoji narodnostni pripadnosti. Ta zamisel pa se ni uresničila zavoljo nasprotovanja takrat-

⁴⁰ Trieste Handbook 1950, Information and public relations division of Allied Military Government, British — United States zone 1950.

Prim. tudi Ivan Rudolf, La minorité slovène en Italie, Europa ethnica, 1963, str. 18.

nega političnega svetovalca pri ZVU, ker ni dovolil, da bi se ta hkratni popis v coni A v čimerkoli razlikoval od tistega v Italiji.⁴¹ Sicer pa so bili organi angloameriške vojaške uprave pri tem toliko dosledni, da med drugim niso poskrbeli niti za izdajo popisnih navodil v slovenskem jeziku, čeravno so leto dni prej ugotovili, da živi na njihovem področju 65 tisoč slovenskih prebivalcev. Še ena razlika: prejšnji popisi so potekali na osnovi katastrskih občin, medtem ko so tokrat popisni organi vpeljali nove popisne okoliše. Seveda je bila s tem otežkočena primerjava s prejšnjimi štetji, saj je bilo na temelju prejšnjih popisnih okolišev lahko ugotoviti mestne okraje z italijansko večino in slovensko manjšino, predmestja s slovensko večino in italijansko manjšino ter okolico s slovenskim prebivalstvom. Pri tem popisu pa je vse območje tržaške občine sestavljalo en okoliš, v katerem bi imeli seveda Italijani, kolikor bi izvedli tudi etnično anketo, veliko večino.⁴² Za štetje 4. novembra 1951⁴³ so poskrbeli občinski uradi skupno s takratnim conskim uradom za štetje, medtem ko je bilo kasnejše tehnično delo zaupano zaradi aneksionistično usmerjene politike angloameriške vojaške uprave osrednjemu italijanskemu statističnemu uradu v Rimu, čeprav formalno takrat Italija ni imela nikakršne pristojnosti na tržaškem ozemlju, oziroma v coni A STO.

Ne bi se spuščali v tem uvodnem splošnem delu (podčrtal J. Š.) v številčne podrobnosti, vendar je nujno ugotoviti, da razni kasnejši poizkusi, da bi redimenzionirali slovensko prebivalstvo (od poizkusov za modificiranje štetja iz leta 1910 do svojevoljnega in objektivno neutemeljenega sklepanja po raznih indicijah) ne vzdržijo stvarne kritike. Glede prvega vidika doslej iz italijanske strani še nimamo strokovno podprtega dela, ki bi stvarno dokazalo pretiranost rezultatov v revidiranem štetju leta 1910,⁴⁴ medtem ko gre pri drugem vidiku predvsem za ugotavljanje etničnega ravnovesja (še posebej to velja za mesto Trst) na osnovi posrednih metod, kakršni sta med drugim vpisi v šole s slovenskim učnim jezikom ter rezultati političnih volitev. Spričo specifičnih razmer na Tržaškem — to velja izrecno poudariti — je aplikacija prve in druge metode zelo dvomljive vrednosti in ni ustrezna niti za zgolj približno presojo etnične strukture oziroma ravnovesja.

Dovolj je le pregled o zastoju vpisov v slovenske osnovne in srednje šole od leta 1945 do šolskega leta 1964/65, ko se je zmanjšal vpis v osnovnih šolah

⁴¹ Gl. *Censimento*, revija »Trieste«, št. 43, maj, junij 1961.

⁴² Gl. Lavo Čermelj, *Cona A STO v luči podatkov zadnjega ljudskega štetja*, Naši razgledi, št. 20, 10. oktobra 1955.

⁴³ Osrednjega pomena štetja leta 1951 so ugotovitve o številu prisotnega prebivalstva

Devin Nabrežina	5.557
Repentabor	590
Milje	12.488
Dolina	4.749
Zgonik	1.524
Trst	270.164
Tržaško ozemlje	294.642

(IX. Censimento della popolazione 4. novembre 1951, volume I Fasc. 28, Territorio di Trieste, Roma 1956), str. 12, 15.

⁴⁴ Tako je Diego De Castro že leta 1955 napovedal svojo knjigo o avstrijskem štetju leta 1910 in je za svoje delo leta 1961 prejel zlato medaljo tržaške občine, vendar pa njegovi izsledki doslej še niso znani širši javnosti.

od 4278 na 1044 otrok, v srednjih pa od 2028 dijakov v šolskem letu 1952/53 na 1050 dijakov v šolskem letu 1964/65.⁴⁵ Očitno je namreč, da ni nastal tako občuten padeč (osnovne šole) nemara zaradi nenadne izselitve slovenske manjšine (saj je ta bila prav neznatna) ali tako občutno skrčene natalitete oz. podobnih razlogov, marveč je to značilen pojav, po katerem je moč sklepati o raznih pritiskih na manjšino in o okoliščinah, zaradi katerih se slovenski starši, kakor bi bilo normalno pričakovati, ne odločajo za šolo, kjer bi njihove otroke poučevali v materinem jeziku. »Načelno moram priznati«, piše o tem C. Schiffrer, »da slovenske družine, ki nameravajo ohraniti svoj jezik in čustva, vpisujejo svoje otroke v slovenske šole, toda to se ne dogaja vedno, predvsem ne pri nižjih mestnih slojih iz oportunističnih, nebrižnih ali drugih razlogov.« Tudi če bi sprejeli omenjeno tezo o oportunizmu, pa ni moč mimo dejstva, da so korenine tega pojava v celotnem spletu materialnih in psiholoških odnosov med slovensko manjšino in italijansko večino,⁴⁶ toda o tem bomo v zadnjem delu še razpravljali. Vsekakor pa že omenjene osnove zadostujejo za ugotovitev, da je ta posredna metoda, kolikor jo apliciramo na tržaško območje, bistveno nezanesljiva in spriču tega nesprejemljiva za kakršnokoli sklepanje o številčni moči slovenske manjšine. Isto velja za domneve na osnovi rezultatov političnih volitev, in sicer: prvič, spriču močne politične razcepljenosti slovenskih volivcev sploh, in drugič, ker gre velik del slovenskih glasov raznim italijanskim strankam v nasprotju na primer s stanjem izpred prve svetovne vojne, ko je velika večina slovenskega prebivalstva volila za slovensko nacionalno in socialno-demokratsko stranko.

⁴⁵ Primerjalno značilni so podatki vpisa v italijanske osnovne šole za obdobje 1947—1957.

V šolskem letu 1946/47 je bilo na tržaškem področju skupno v italijanskih šolah 15.964 učencev (Bollettino di statistica »Zona A« della Venezia Giulia e Zona anglo-americana del Territorio libero — anno 1947, stran 9, Trieste 1951), medtem ko je v šolskem letu 1957/58 znašalo to število 14.707 učencev (Bollettino di statistica del Territorio di Trieste pubblicato dell'ufficio statistiche, censimenti e studi del Commissariato generale del Governo, stran 21, luglio-agosto 1958), to pa pomeni v primerjavi s stanjem pred desetimi leti minimalen padeč, ki je v skladu z zmanjšanjem rojstev.

⁴⁶ Nekatere odtenke teh odnosov načenja D. Pahor v članku »O vzrokih padanja števila učencev v slovenskih šolah« (Primorski dnevnik, 16. maja 1965), ko piše med drugim: Zelo veliko vlogo pri vpisovanju slovenskih otrok v italijansko šolo igra strah. V koliki meri je ta strah upravičen in kje, je težko reči. Ob popolnem proučevanju tega vzroka bi prišli do kaj različnih zaključkov. Eno pa je gotovo. Med Slovenci je ustvarjena taka psihoza, da je učinek strahu mnogo večji od dejanskega pritiska. Navajam konkreten primer, ki dokazuje, da ni pritisk povsod enak. Razumljivo je, da ne morem navesti primera s polnim imenom. Neki oče je vpisal svojega prvega otroka v slovensko šolo. Kasneje je dobil službo v neki javni ustanovi. V času njegovega službovanja je bil goden za šolo njegov drugi otrok. Vpisal ga je v italijansko šolo — zaradi pritiska. Ko je kasneje prešel v drugo službo, tudi v javni ustanovi, pa je, osvobojen pritiska — vpisal tretjega otroka zopet v slovensko šolo.

Neka obširnejša anketa je zbrala kaj raznolike »vzroke« za vpis slovenskih otrok v italijanske šole. Na primer: »da bi oče lahko napredoval v službi«; »ker gre učenec vsako leto na zdravljenje v notranjost države«; »ker je bila brezposelnemu očetu obljubljen podpora«; ker ni oče — profesor še »di ruolo«; »da bo učenec (seveda, ko bo dokončal šolanje) dobil službo na pošti«; »ker nima oče še urejenega državljanstva« in tako dalje.

Te specifične tržaške razmere v primerjavi z demokratičnim svobodnim odločanjem precej izkrivljene, priznavajo tudi nekateri kompetentni italijanski avtorji; ti so ob anketi beneškega dnevnika »Il Gazzettino«⁴⁷ junija 1961 razpravljali, ali je umestno ugotavljati etnično pripadnost na Tržaškem med rednim popisom prebivalstva oktobra leta 1961, in menili: objektivni pogoji še niso dosegli tiste stopnje, ko bi bila stvarno mogoča taka anketa. Tržaški župan Mario Franzil je sodil: »da se mu ne zdi pametno reševati ta tako delikaten in pereč problem v teh nezrelih časih.«⁴⁸ Manlio Udina (profesor mednarodnega prava na tržaški univerzi) pa je bil prepričan, da je vprašanje tako zapleteno, da ga bo pač težko razčistiti v nekaj mesecih do ljudskega štetja (to je izjavil meseca junija — op. J. J.); »sploh pa ne vemo.« nadaljuje, »koliko bi tako štetje ustrezalo samim članom manjšine. Koroška nas tu lahko uči.« Zato bi bilo treba po njegovi sodbi počakati na določitev splošnih kriterijev za vso Italijo, še bolje pa počakati na splošna načela OZN za ljudska štetja po vsem svetu.⁴⁹

Sicer pa tudi dejstvo, da so se italijanski strokovnjaki izrekli za različne variante posredne metode, kaže njihovo prepričanje, da so najresneje dvomili o zanesljivosti izidov, ki bi jih dobili z neposredno zastavljenim vprašanjem o narodnostni pripadnosti. C. Schiffrer se je zavzel za rehabilitacijo svoje popisne variante iz leta 1951;⁵⁰ ki smo jo že omenili v zvezi s štetjem 4. novembra 1951 na tržaškem območju (prof. C. Schiffrer je bil takrat podpredsednik cone

⁴⁹ Prav tam.

⁴⁸ Il Gazzettino, 9. junija 1961, št. 156.

⁴⁷ Anketa beneškega demokristjanskega glasila, ki se je začela z uvodnim člankom »Quanti sono gli Sloveni a Trieste«, je na italijanski in slovenski strani zajela več kvalificiranih oseb, ki se strokovno ali politično ukvarjajo z manjšinskim vprašanjem. Ena izmed njenih resnih pomanjkljivosti pa je bila, da ni upoštevala mnenj in sugestij vseh političnih krogov. Tako je izpustila predstavnike takratne leve opozicije (komuniste in socialiste), ki so že pred tem sprožili več konstruktivnih pobud za rešitev nekaterih ključnih vprašanj slovenske manjšine v Italiji.

⁵⁰ 17. februarja 1955 je C. Schiffrer na sedežu tržaške socialno-demokratske stranke predaval o narodnostnem ugotavljanju prebivalstva na tržaškem območju, v predavanju je med drugim dejal, da pridejo za to v poštev tri metode: anagrafska, volilna in statistična.

Po prvi bi morali imeti v Trstu namesto dosedanjega enotnega anagrafskega urada dva, in sicer italijanskega in drugega slovenskega. V nekaterih deželah že imajo tako razdelitev; to omogoča, da že vnaprej določijo sorazmerno število predstavnikov v posamezne javne organe, s čemer bi se bilo tudi mogoče izogniti političnim bojem znotraj obeh narodnostnih skupin.

Po volilni metodi pa bi vsak volilni upravičenec prejel glasovnico za poseben referendum, na njem bi sleherni volivec na glasovnici označil svojo narodnost. Otroci, ki nimajo volilne pravice, bi izročili glasovnice staršem, da bi jih zanje izpolnili. Referendum bi moral biti zajamčeno tajen.

Za tretjo — statistično metodo pa je sodil C. Schiffrer, da je najbolj sprejemljiva in tudi edino možna. Po tej metodi naj bi bilo narodnostno štetje hkrati s splošnim popisom prebivalstva. Anketiranec naj bi odgovoril na vprašanje o znanju jezikov; v posebni koloni bi bili namreč označeni jeziki: italijanščina, nemščina itd; anketiranec pa bi na praznem prostoru poleg posameznega jezika odgovoril z »da ali ne«, razen tega pa bi moral poudariti jezik, katerega bolje pozna. Kot drugo, podrejeno rubriko je Schiffrer še predlagal vprašanje, o »jeziku, ki ga prizadeti uporablja v družini«.

Iz odgovorov na obe vprašanji bi statistik posredno dobil odgovor, kateri etnični skupini prizadeti pripada.

A pod angloameriško vojaško upravo), Diego De Castro (od leta 1952 do 1954 je bil politični svetovalec italijanske vlade pri ZVU) pa je predlagal metodo, ki je vsebovala tri vprašanja: 1. ali anketiranec govori italijansko ali kateri italijanski oziroma ladinski dialekt; 2. ali govori kateri slovenski jezik ali dialekt in 3. ali govori pravilno druge jezike.⁵¹ Ta svojevrstna, komplicirana varianta jezikovnega indica, kakor si jo je zamislil De Castro (zdaj profesor statistike na torinski univerzi), je bila slabša od Schiffrerjeve sugestije in spričo neizbežnih negativnih posledic takega anketiranja celo manj sprejemljiva kot neposredno, suho vprašanje o občevalnem jeziku. De Castrova metoda bi namreč v etnično strukturo tega mešanega jezikovnega področja vnesla primitiven, tako imenovani »vindišarski kompleks«, ki bi umetno cepil, drobil anketirance v Slovence, napol Slovence, pa v Italijane in napol Italijane; s tem bi bila ustvarjena podlaga za nadaljnje širjenje teh izkrivljenih in skrajno dvomljivih etničnih fenomenov. Izmed slovenskih predstavnikov se je I. Rudolf, ko je odgovarjal na anketo beneškega dnevnika, zavzel za zajamčeno tajno anketo v okviru demokratičnih volitev z glasovnico, ki bi vsebovala vprašanje o materinem jeziku.⁵² T. Simčič je zagovarjal indirektno jezikovno metodo, medtem ko je A. Kacin sodil, da bi bila navedba rojstnega kraja staršev zelo koristna informacija, vendar pa je štel za najbolj umestno jezikovno posredno metodo z utemeljitvijo, »da tisti, ki v Trstu zna slovensko, gotovo pripada slovenski etnični skupini.⁵³ V sklepnem komentarju ob zaključku ankete se je »Il Gazzettino« izrekel za umetnost in nujnost ugotavljanja etnične pripadnosti z indirektno metodo.⁵⁴

Zelo značilno tudi za namen tega popisa z vzporednim ugotavljanjem etnične pripadnosti oziroma za namen krogov, ki so se zanjo potegovali je, da so se ne glede na široko zavračanje občevalnega jezika slednjič vendarle odločili prav za to metodo, čeprav v nekoliko modificirani obliki. Upošteva je že omenjene specifične razmere je to pravzaprav pomenilo poizkus legalizirati tisto stanje materialne in duhovne neenakopravnosti, s katero so že v polpreteklem razdobju poizkušali vsiliti Slovincem status podrejenih, drugorazrednih državljanov. Avstrijska administracija se je odločila za občevalni jezik, ker je to bilo v korist zlasti avstrijskim Nemcem ter privilegiranim narodom v takratni monarhiji, a v škodo Slovincem, Hrvatom, Čehom, Slovakom in Rusinom. »Dvosmiselnost občevalnega jezika«, meni tudi italijanski avtor C. Schiffrer, »sploh favorizira vladajoči razred na škodo vladanega, mestno prebivalstvo s starejšo civilizacijo na škodo kmečkega ljudstva z recentnejšo civilizacijo, katere člani so bolj podvrženi denacionalizaciji.«⁵⁵ Sama formula občevalnega jezika je od leta 1880, ko so jo uvedli v popise prebivalstva takratne monarhije, doživela nekatere spremembe. V osemdesetih letih so povpraševali po jeziku, katerega anketiranec »uporablja v navadnem občevanju«,⁵⁶ medtem ko je italijansko

⁵¹ Il Gazzettino, 4. junija 1961, št. 152.

⁵² Il Gazzettino, 8. junija 1961, št. 155.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Il Gazzettino, 11. junija 1961, št. 158.

⁵⁵ Autour de Trieste, str. 18.

⁵⁶ Ukaz ministrstva za notranje zadeve z dne 20. avgusta 1910 je vseboval tudi napotila, pri tem pa je bil najpomembnejši odstavek 17 teh »Podučil«, ki določa, kako je treba izpolnjevati številne naznamilnice. »Za vsako osebo,« tako pravijo navodila, »naj se pove jezik, katerega se poslužuje v navadnem obče-

štetje leta 1921 zastavljalo vprašanje o jeziku, ki ga prizadeti »običajno govori« (lingua abitualmente parlata);⁵⁷ popis prebivalstva leta 1961 pa je skušal ugotoviti etnično pripadnost z vprašanjem o jeziku, ki ga anketiranec ponavadi govori v družini (lingua abitualmente parlata in famiglia). Razlike med temi tremi osrednjimi variantami pa niso tolikšne, da bi bistveno spremenile osnovni koncept, to pa pomeni, da se tudi glavne napake te metode niso občutneje zmanjšale.

Aplikacija te metode je torej že vnaprej s svojo negativno dediščino obremenila popis prebivalstva na Tržaškem 15. in 16. oktobra 1961.⁵⁸ Slovenska javnost na Tržaškem je že pred popisom opozarjala (skupna izjava vseh slovenskih političnih in kulturnih organizacij 5. oktobra 1961). »da so oblasti izbrale najmanj primeren in najbolj neugoden način za popis prebivalstva po narodnosti, kajti prebivalci se bodo morali izjaviti o občevalnem jeziku v družini. Jasno je namreč, da bo tak popis nujno izkrivil izide v narodnostno mešanih krajih, kjer je veliko mešanih zakonov, optantov in Slovencev, zaposlenih v italijanskih družinah ali živečih v skupnostih.« Tudi G. Botteri (sekretar tržaškega vodstva demokristjanske stranke) je svetoval oblastem, naj pokažejo iskreno razumevanje za sugestije manjšine; pri tem je omenil, da so se Slovenci izrekli proti štetju z utemeljitvijo, češ da je še preblizu čas fašističnega in nacističnega preganjanja in je štetje zaupano državnim uslužbencem, o katerih nepristranosti Slovenci resno dvomijo.⁵⁹ Ob tem je nujno ugotoviti, da so se odgovorni krogi administracije odločili za metodo, ki jo je prizadeta manjšina kategorično odklonila, in postavili slovensko prebivalstvo pred izvršeno dejstvo. Slovenska javnost je šele 27. septembra 1961 zanesljivo zvedela, da bo vzporedno s popisom tudi anketa o jezikovni pripadnosti.⁶⁰ Navodila za izvedbo popisa so razdelili z zamudo; to velja tudi za popisnice v slovenščini, medtem ko so razglase o popisu v slovenskem jeziku nalepili le v vaseh (frak-

vanju, vsekakor pa samo eden izmed tu imenovanih jezikov, in to: nemški, češki, moravski-slovaški, poljski, maloruski, slovenski, srbski-hrvatski, italijanski, ladinski, romunski, madžarski.«

⁵⁷ Štetje 1. decembra 1921 je bilo do takrat šesto v Italiji, odredil pa ga je kr. dekret št. 457, 7. aprila 1921. Posebno ministrstvo navodilo izrecno ureja tudi popis prebivalstva, ki običajno ne govori italijansko: naloga uradnika je bila, da v občinah, kjer bivajo družine, ki navadno ne govore italijanskega jezika (parlanti abitualmente un idioma non italiano) beleži v posebni rubriki število takih družin, kakor tudi narečje (jezik), ki ga navadno govore.

⁵⁸ Odlok predsednika republike o popisu prebivalstva z dne 8. septembra 1961 je bil objavljen v Uradnem vestniku Generalnega vladnega komisariata šele 23. oktobra 1961; torej že po izvedenem popisu in ni vseboval stolpca 11 o jeziku, ki ga prizadeti navadno govori v družini.

Spričo tega so predstavniki vseh slovenskih političnih skupin (13. novembra 1961) v skupni izjavi ocenili po narodnosti kot nezakonit, pri tem pa v protestu poudarjajo, da je bil:

a) odlok predsednika republike št. 1011 z dne 8. septembra 1961 je bil raztegnjen na Tržaško ozemlje šele z odlokom vladnega generalnega komisarja št. 30, 21. oktobra 1961, to je 7 dni po popisu;

b) da je obrazec ISTAT/CP/1 — nezakonit, ker ni predviden v zakonu, ki je bil raztegnjen na naše ozemlje. Tudi stolpec 11, ki govori o občevalnem jeziku v družini, ni predviden v predsednikovem odloku in ne v odloku vladnega generalnega komisarja. (Jadranski koledar 1965, str. 35.)

⁵⁹ Gl. Il Gazzettino, 8. junija 1961, št. 135.

⁶⁰ Gl. Primorski dnevnik, 29. septembra 1961, št. 251.

cijah) tržaške občine. Med popisovalci so bili Slovenci neznatno zastopani. Izmed 358 je bilo Slovencev po izjavi odbornika tržaške občine dr. Gaspara le 25 do 30.

Če upoštevamo takratni splošni položaj slovenske manjšine na Tržaškem, metodo popisa in izvedbe, je bilo po vsem tem pričakovati, da bodo tako dobljeni izidi v protislovju z dejanskim stanjem. Iz rezultatov, kakor jih je objavil citirani tržaški dnevnik, je razvidno, da je število tistih, »ki v družini navadno govorijo slovensko«, celo mnogo manjše, kakor so to predvidevale prejšnje, tudi najbolj nizke napovedi z italijanske strani.⁶¹ Na voljo še ni podrobnejših podatkov (ko je bilo to napisano) za posamezne enote, vendar je tudi za presojo splošnih razmer, v katerih živi slovenska manjšina na Tržaškem, zanimiva tale primerjava: omejimo se zgolj na statistične podatke iz štetja leta 1961, ko so ugotovili 25.582 oseb s slovenskim »družinskim« jezikom, in si oglejmo oceno ZVU leta 1950, torej pet let po koncu vojne; na osnovi te so menili, da je na istem področju en in polkrat več (65.000) pripadnikov slovenske etnične skupnosti. K temu velja dodati, da je bilo izseljevanje slovenskega elementa v razdobju 1950—1961 prav neznatno, umrljivost normalna, zato se po vsem upravičeno zastavlja vprašanje: kam je v enajstih letih izginilo, sklepajoč po teh podatkih, skoraj 58 tisoč slovenskih prebivalcev? Kvalificirani predstavniki slovenske javnosti pač ob tem upravičeno poudarjajo (skupna izjava 15. novembra 1961), »da odločno odklanjajo sleherno sklicevanje na tako pridobljene izide popisa in morebitno izkoriščanje v škodo slovenskega prebivalstva Tržaškega ozemlja.«⁶² Tudi javnost v matični deželi je zavrnila ta popis.⁶³

⁶¹ Ugotovitve jezikovne ankete (povzeto po Il Piccolo, 4. junija 1965, št. 5729) so naslednje:

Občine	Skupaj rez. prebivalstvo	Rezidentno prebivalstvo	
		s slov. obč. jezikom	z italijanskim
Trst	272.723	15.819	256.101
Dolina	5.175	4.137	1.032
Milje	12.658	972	11.651
Devin-Nabrežina	6.151	2.992	3.152
Zgonik	1.318	1.148	164
Repentabor	640	514	125

Prim. tudi Un interessante indagine statistica. In città 25.582 sloveni secondo il censimento del 1961, Il Gazzettino, 30. junija 1965, št. 153.

⁶² V zvezi s tem je zanimiv odgovor, ki ga je podal podtajnik v predsedstvu vlade na interpelacijo V. Vidalija (sedaj senatorja, izvoljenega na listi KPI) o popisu prebivalstva po jezikovni pripadnosti. »Ta popis je bil izveden«, je izjavil podtajnik, »da bi dobili čimbolj resnično podobo o sedanjem dejanskem položaju obeh jezikovnih skupin, ki živita na ozemlju, njih številčnega razmerja in končno porazdelitve slovenske skupine med občinami samega ozemlja« (Primorski dnevnik, 23. januarja 1962, št. 19).

Zanimiva je tudi izjava tržaškega župana M. Franzila o popisu, v kateri pravi: »Vsa stvar bi bila bolj huda, če bi povpraševali po etnični skupini in ne po občevalnem jeziku. Toda štetje ni bilo narodnostnega značaja, kar pomeni, da je bilo vprašanje o jeziku le kulturnega značaja« (Primorski dnevnik, 24. oktobra 1961, št. 252).

⁶³ Z jugoslovanske strani je poleg informacij v časopisju J. Jeri v svojih člankih izšli so v »Borbi«, »Naših razgledih« (7. oktobra 1961; št. 19 in »Delu«) z genezo štetij na Tržaškem označil pomen in posledice nameravanega štetja. Članek v »Borbi« (Povodom najavljenog popisa po nacionalnosti v Trstu, 9. ok-

To statistično skrčenje avtohtonega slovenskega elementa na 8.6 odstotkov vsega rezidentnega prebivalstva na Tržaškem pa vsebuje tudi vidik dejanskega stanja in je sorazmerno zanesljivo merilo o stopnji nenormalnosti, če uporabimo ta izraz, splošnih razmer na tem področju, še posebej tistih, ki zadevajo odnose med obema tu živečima narodnostima. Iz vidika, da podpirajo naseljevanje italijanskega etničnega elementa na slovenskem etničnem ozemlju, so značilni podatki o etničnem ravnovesju v občini Devin-Nabrežina: po popisu oktobra 1961 je tu živel 3152 Italijanov nasproti 2992 Slovincem, čeprav so imeli do še pred leti slovenski prebivalci prepričljivo večino (po rezultatih štetja iz leta 1910 je takrat v tej občini živel 375 oseb z italijanskim občevalnim jezikom nasproti 3978 osebam s slovenskim; medtem ko po italijanskem popisu leta 1921 656 oseb z italijanskim nasproti 3164 osebam s slovenskim občevalnim jezikom).⁶⁴ Ugotovitev iz vsega tega je, da splošno stanje oziroma sistem posebne manjšinske zaščite (kljub nekaterim pozitivnejšim tendencam v zadnjem času) ni dosegel ravni, ki bi zagotavljala slovenski manjšini stvarno enakopravnost in možnost za skladen, normalen narodnostni razvoj.⁶⁵ Ni še ustvarjeno tako splošno ozračje, v katerem se bo manjšina počutila zares enakopravno in brez kompleksov inferiornosti. Ta splošna atmosfera pa je splet zelo finih, delikatnih medsebojnih odnosov, ki se dotikajo skoraj vseh področij — od tako imenovanih materialnih manjšinskih pravic do skrajno subtilnih psiholoških, mentalnih pa tudi moralnih dejstev. Seveda pa je to ozračje, če ga vzamemo kot omenjeni kompleksni pojem, odvisno predvsem od tako imenovane večine oziroma njenih stališč ali priznava manjšino kot popolnoma enakopravno skupnost, ki ji gredo vse pravice (posebna zaščita) skupinske in individualne. O dejanski in vsebinsko objektivni zaščiti manjšine torej lahko govorimo le tedaj, ko so podrobno in dejansko opredeljene pravice manjšine kot celote, da se ji tako zagotovi možnost stvarnega, skladnega razvoja manjšini kot celoti in njenim pripadnikom kot posameznikom. To sta sicer dva pravna naslova, vendar pa se morata, kolikor želimo manjšino učinkovito zavarovati, v svojih posebnih ukrepih skladno medsebojno dopolnjevati. Tako imenovana večina namreč ne sme storiti nič takega, kar bi utegnilo zanetiti sum, da želi delati umetne razlike zaradi nekaterih nepomembnih razlik glede kraja bivanja, narečja, politične usmerjenosti (npr. problem »vindišarstva« na Koroškem) ali podobno. Skratka, ustvariti je treba take splošne možnosti, tako atmosfero, da pripadnik manjšine ne bo čutil

tobra 1961, št. 263), ki je vzbudil odmev tudi v italijanskem in tujem tisku (Il Giorno, 10. oktobra 1961 in Neue Züricher Zeitung 13. oktobra 1961), je po besedah Draga Kunca, predstavnika Državnega sekretariata za zunanje zadeve na redni tedenski tiskovni konferenci 13. oktobra 1961 v Beogradu, v glavnem pravilno osvetlil problem na podlagi podatkov, ki jih je obrazložil« (»Delo«, 14. oktobra 1961, št. 285).

⁶⁴ Diego De Castro, *Il problema di Trieste*, str. 282, Bologna 1952.
Prim. tudi I. Rudolf, op. cit. str. 22.

⁶⁵ Gl. podrobneje esej J. Jeri, »Jugoslovansko-italijanski odnosi in nekateri vidiki položaja manjšin in obmejnem narodnostnem mešanem področju«. (Razprave in gradivo INV, 4—5, 1966).

Prim. tudi od istega pisca *Ustvarjalna koeksistenca in manjšine*. Vprašanje naših dni, 18. januarja 1961, št. 1;

dalje od istega avtorja, *Ob ustanovitvi samoupravne dežele Furlanija-Juljska krajina. Teorija in praksa*, junij 1964, št. 6.

Informativno je bil upoštevan tudi rokopis INV B. Marušiča »Ljudska štetja in popisi narodnosti na tržaškem« (vodja raziskave J. Jeri).

niti najmanjšega strahu ali kakršnekoli neugodnosti, ko se izjavi, da je pripadnik manjšinske skupine.⁶⁶

Kolikor pa bi tudi ustvarili omenjene nujne osnovne pogoje, je sam način, metoda bistvenega pomena, da bi taka, stvarno nepristransko ob polnih demokratičnih jamstvih izvedena anketa ob polnem soglasju prizadete manjšine (to velja izrecno poudariti) ugotovila etnično ravnovesje na tem mešanem področju. Upošteva je zgodovinsko genezo vprašanja, bi bila najboljša možnost raziskava etničnega izvora prebivalstva še posebej spričo brutalnega raznarodovalnega asimilacijskega pritiska v komaj minulem razdobju (fašizem). Ker pa bi bilo to spričo specifičnih tržaških razmer verjetno težko izvedljivo, se zdi še vedno najustreznejša indirektna metoda z vprašanjem o materinem jeziku,⁶⁷ se pravi »jezik, ki ga kdo govori v domačem krogu v zgodnji otroški dobi ne glede na to, če ga še govori ali ne.« kakor ga je definiralo priporočilo OZN.⁶⁸ Dokument še posebej opozarja, da je ta metoda najbolj prikladna za »države, kjer se lokalno narodnostne skupine hitro asimilirajo in hitro navadijo prevladujočega jezika; spričo tega je najboljši način za dosego natančnih podatkov o izvoru in narodnostni pripadnosti pri zbiranju podatkov o materinem jeziku.« Če to apliciramo na naš primer, se zdi, da je bila ta definicija napisana skoraj na hrbet razmer in odnosov na sedanjem tržaškem območju. Sprejem načela glede materinega jezika po tej interpretaciji pa je le en vidik vprašanja, drugi, nič manj pomemben, pa je v tem, da se zagotovi prizadeti manjšini stvarno enakopravna soudeležba v vseh stopnjah popisovalnega postopka — od oblikovanja vsebinskih kriterijev do tehnične izvedbe in nadzorstva. Dosedanje zgodovinske izkušnje pač vsebujejo dovolj prepričljivih dokazov, da je bil doslej popisovalni aparat v izraziti protislovenski funkciji in si je prizadeval na najrazličnejše načine potvarjati podatke.

Za stvarno, objektivno narodnostno anketo je torej nujna izpolnitev treh osnovnih pogojev: 1. ustvaritev takih splošnih razmer na anketiranem področju, da pripadnik manjšine ne bo čutil niti najmanjše bojzani, če se neposredno ali posredno označi za člana manjšinske narodnostne skupnosti; 2. ustrezna metoda, z njo pa mora predvsem soglašati prizadeta manjšina in 3. integralna, enakopravna soudeležba predstavnikov manjšine v vseh stopnjah popisovalnega postopka. V primeru obravnavanega popisa na Tržaškem (oktobra 1961) ni bil vsebinsko, stvarno izpolnjen niti eden izmed teh elementov, zato rezultatom tako izvedene ankete ni mogoče pripisovati niti vrednosti docela približnega indicia narodnostnega ravnovesja na anketiranem področju.

Dr. Janko Jeri

⁶⁶ Intervencija J. Jerija (17. junija 1965) na mednarodnem seminarju OZN o pravicah človeka v večnacionalnih skupnostih (Ljubljana od 8. do 22. julija 1965).

⁶⁷ Slovenci so se že pred prvo svetovno vojno zavzemali, da bi kot kriterij pri ugotavljanju narodnostne pripadnosti namesto občevalnega vpeljali materin jezik, to pa velja za nekatere druge slovanske narode takratne monarhije. Uvedbo materinega jezika je v avstrijskem parlamentu zahteval Čeh Hubka že 16. oktobra 1907, pa njegov sonarodnjak Kramar (23. junija 1910) tik pred splošnim popisom leta 1910. Avstrijska poslanska zbornica je 20. junija 1910 sklenila, naj v popisne naznanilnice vneso rubriko »narodnost«, vendar je to vlada zavrnila in je ostalo pri »občevalnem jeziku«.

⁶⁸ Statistične študije — serija M, št. 27. Načela in priporočila, ki se nanašajo na narodnostna štetja prebivalstva, Statistični urad Združenih narodov, OZN New York 1958, str. 19, 20.